

Sevda İslam qızı Abbasova⁶
AVŞAR ETNONİMİ HAQQINDA

Mənbələrdə iyirmi dörd ən qədim oğuz tayfa ittifaqına daxil olan böyük türk xalqı kimi göstərilən Avşarların (Abşarlar, Afşarlar, Ovşarlar, Əfşarlar) - tarix səhnəsində görünmə və özünün inkişaf tarixi, habelə yayılma arealları, o cümlədən Türk coğrafiyasında avşarlar: bax bu istiqamətdə mövzunun nəzərdə tutduğumuz araşdırması avşarların tarixi keçmişi, türk xalqları arasında yeri, mövqeyi, rolu, yaşam tərz, hazırkı yerləşim mənzərəsi haqqında aydın bilgilərə aparan əlverişli istiqamət, yol olaraq dəyərləndirilməlidir.

Bir türk qövmü olaraq avşarların mənşəyi, ümumən tarixi və adlarının etimologiyası barədə ilk məlumatlara Oğuz dastanı “Oğuznamə”də, Mahmud Kaşqarlı lüğətində, Rəşidəddinin tarixi “Cəmi ət-təvarix”də, Əbdülqazi Bahadır xanın məşhur “Şəcərəyi-Türkman”ında rast gəlinir. Maqalqdır ki, afşarların adının lüğəvi mənası da hələ bu ilk araşdırmaçılarından başlayaraq hər bir dövr tədqiqatçılarını düşündürmüşdü. Afşar/Ovşar – bacarıqlı, cəld ovçu deməkdir deyənlər daha çoxdur. (3,33) Anadolu'daki ən güclü Türkmən boyu olduğu və devlet yönetmiş sayılı boylardan olduğu kayıtlarda yer alan Afşarlar İran Devleti'nin başına Safevilerden sonra geçen ikinci Türk boyudur. Sonuçta bu Türk boyu geniş bir bölgənin tarixində belirleyici unsur olmuştur.(5, 32). Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində də müstəsna yeri olmuşdur, belə ki, “Afşarlar Safevi devletini kuran 7 Türk kabilesinden biridir” (6, 128). Bu boyun törəmə qolları güclü bəyliklər qura bilmişlər: İraqda – Mosul Atabəyliyi (Zəngilərin qurduğu bəylik), Anadoluda: Karamanoğulları, Gərmianogulları, İnancoğulları, Sarıxanoğulları, Aydınogulları, Sevinlik xan bəyliyi Mərkəzi Osmanlı idarəsi qurulana qədər mövcud olmaqla öz müstəqilliyini saxlamışdılar.

Oğuzların tarixdə rolu və yeri barədə ciddi araşdırmalarıyla məşhur olan professor Faruk Sümər “Afşarlar – İranda höküm sürmüş Bir Türk Hanedanı”adlı böyük məqaləsində Afşarların şöhrətini, tarixdə qoyduqları izlərə işarə ilə yeni, onların hakimiyyəti haqqında yazırdı: Bu hanedan Türk ilim aleminde Afşarlar olaraq tanınıyor. İran kaynaklarında ise Əfşariyyə denilmektedir. (4, 125); Afşarlar, Oğuz'un öteki torunları Kınıklar ve Kayılar gibi devlet kurmuş, büyük hükümdarlar ve sülalələr yetiştirmişlerdir.(6, 337) Yəni, bunlarla bərabər “Karamanoğulları, Akkoyunlular, Aksungurlular, Həzrəmsəhlər, Özerogulları, Sırkıntıogulları, Karsantioğulları, Küçük Aliogulları ve Kozanoğulları gibi, Afşarlardan kurulu ya da onların güclü dəstəgi ilə yaşamış sülalələr də bulunmaktadır” (6, 337).1742-1746 Osmanlı-İran savaşı olaraq bilinen savaş bir çox hallarda Osmanlı-Afşar Savaşı olaraq da tarixə keçmişdir. Afşarların 1071-ci il Malazgird döyüşündə Anadolunun türk yurdu halına gəlməsində Qayılar, Qınıqlar kimi ilk sıralarda yer aldıklarını göstərən mənbələr mövcuddur. Onlar, türk ulusu içərisində bir boy olduğuna baxmayaraq türk topluluğu arasında afşarların adı çox çəkilir. Afşarlar Oğuzların islamdan öncəki tarixində də əhəmiyyətli rol oynamış boylardan biridir.(3,30)

Afşarlar əsasən köçəri və yarımköçəri, yarıoturaq həyat tərz keçirmişlərsə də, indi çoxunluqla oturaq həyata keçmişlər. Əhali əsasən heyvandarlıq və əkinçiliklə məşğuldur. 24 Oğuz təşkilatı tayfa ittifaqı sayılan Oğuz-Türkmanlardan olan Avşarlara (Avşarlar//Afşarlar) Abşar //Ovşar) Gündüzlü, Bayat, İmirli/Eymurlu, Qırıxlı, Ustaçlı, İnallı/Aynalı, Alplı, Araşlı, Bekeşli, Əhmədli, Kosa Əhmədli, Sığırılı, Qaralı, Araşlı, Hacı Samlı, Papağlı, Qaraçorlu, Şayıblı, Balabanlı, Qarabudağlı və s. tayfalar daxildir(5, 46, 74).

Beləliklə Avşarlar böyük bir xalqa – türk etnosuna mənsub olmaqla, öz mədəniyyətinin, dilinin (dialektinin) xüsusiyyətlərinə görə, Azərbaycan türkləri, Türkmənlər, Anadolu türklərinin subetnik qrupu olaraq qəbul edilir. Güclü Oğuz-Türkman tayfası Avşarlar öz izlərini Türk Dünyası xəritələrində saxlamaqdadır: İranın Azərbaycan torpaqlarındakı, Əfqanıstanda Türk regionlarında - (daha çox Kabil altında), bir sözlə, Əfqanıstanda Cavanşir, Şahsevən, Bayat, Qaşqay, Köçəri, Kəbəri (Kəbirli), Şirvanlı və başqa Azərbaycan tayfa və tirələr sırasında Avşarlar da vardır.(9, 55, 109) Nəydi bunun səbəbi? XVI əsrdə afşarların əcdadları İranın şimal-qərbindən (Cənubi Azərbaycandan) Səfəvilər tərəfindən özbəklərə qarşı dayanmaq üçün Xorasana, ikinci etapda isə Məshədə, Miyaba, Kubeğana köçürülüb yerləşdirilmişdilər. Bəzi uruqları Kabilə və Qəndəhara qədər irəliləmiş, burada Afşarlar ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrini ələ keçirərək buranı özlərinə vətən qılmışlar. Avşarlardan böyük bir köçü də müasir Türkiyənin Qızıl İrmək çayı boyunca məskunlaşdırıldı, Qayseri diyarında üstünlük təşkil edirlər. Lakin hazırda onlar güclü assimilyasiya nəticəsində orta Anadolu ləhcəsində danışmadadırlar.

XVIII əsrin 30-cu illərindən başlayaraq Azərbaycanda yenə vəziyyət kəskin şəkildə dəyişmişdi. Ölkə ərazisi Osmanlı İmperiyası ilə Səfəvilər arasında qanlı döyüşlər meydanına çevrilmişdi. Ərazinin bir hissəsi əfqanlar, qərb hissəsi isə osmanlılar tərəfindən tutulduqdan sonra Səfəvilərin hakimiyyəti və dövlətin özünün mövcudluğu üçün ciddi təhlükə yaranmışdı. Bu durumda ölkənin daxili qüvvələrini birləşdirmək və daha ciddi tədbirlərə başlatmaq lazım idi. Dövləti yaxınlaşan labüd təhlükələrdən həmin anda güclü birlik olan Avşarlar, onların soyundan olan Səfəvi sərkərdəsi Nadir şah Afşar həyata keçirdiyi ağıllı tədbirlər nəticəsində qurtaracaqdı. Belə lazımı tədbirlərdən biri, bəlkə də ən önəmlisi ən güclü, qol-budaqlı Qızılbaş topluluqlarından ən seçkin, təşkilatı tayfaları ölkə sınırlarına, mübahisəli ərazilərə köçürmək idi. Elə Əfqanıstandakı türk toplumlarının hazırda özlərini qızılbaş sanmaları bununla bağlıdır.

Türkmənistanın böyük vilayətlərində, Türkiyədə, Azərbaycanda, tarixi Qərbi Azərbaycanda (Ermənistanda), Qırğızıstanda, Altay ölkəsindəki Avşar və onunla bağlı soy-nəsil adlarını bildiren yaşayış yer adları həmin ərazilərdə avşarların – bu qədim türk boylarının yaşamasının tarixdən silinməyəcək izləri, faktlarıdır. Cənubi Azərbaycan, eləcə də İranın digər regionlarındakı Afşarlar bəzi istisnalar nəzərə alınmazsa, onların öz dillərinin təmizliyini türk dillərinin oğuz qolunun cənub qrupunda ayrıca dil kimi dəyərləndirir bə bu dili “azəri dili” adlandırırlar. İndiyədək avşarlar haqqında, istərsə

⁶ APU Katedra müdirləri

də onların əsas məşğuliyyəti, sənəti barədə yetərincə danışılmamışdır. Afşarlar özlərinin xüsusi xalçaçılıq məktəbi ilə öyünməkdə haqlıdır; Avşar xalçaları əsasən Urmiya ətrafında toxunur. İranda Urmiyaya bir Afşar şəhəri kimi baxıldığı da təsadüfi deyildir. Avşarların iqtisadi yaşamında qoyunçuluq təsərrüfatı ilə bağlı olan toxuculuq sahəsi də təbii ki, önəmli yer tuturdu. Onların toxuculuq məhsullarından kilim, cecim, keçə, çadır, çuval, məfrəş, xurcun, heybə və sairə el-elat arasında yüksək dəyərləndirilirdi. Avşar elinin binə tutub, yaşam başlatdığı yerlərdə “Avşar” adlı xalça toxunurdu. Avşar xalçaları bütün Şərq köçərilərinin istehsal etdikləri xalçalar arasında ən keyfiyyətli və zərifi hesab olunurdu. Tehranda çıxan “Bərrəsi-ye sənət-e fərs dər İran” nəşrinin verdiyi bilgiyə görə, Urmiyada istehsal edilən xalça növləri içərisində “Avşar” (daha çox fars dili tələffüzü ilə “Əfşari” adlanır) adlı xalçalar daha gözəl, daha keyfiyyətli idi. “Avşar” xalçalarının alıcısı çox olduğundan sonralar belə xalçıların istehsalı Azərbaycanda və İranda yayılmağa başlanmışdı (3, 29). Türkiyədə mükəmməl əl sənəti kimi tanınan və “hana” toxuma dəzgahında Afşar kilimləri qədimi üsullarla: yun və təbii rənglərlə, yəni boyaq kökləri ilə kilim ilə bərabər çul, oturacaq üzlükləri, at yəhəraltlığı, xalı-xalça və s. də toxunurdu. Avşar xalçasının başqa çeşidi də Ağcabədi bölgəsinin Avşar kəndində toxunurdu. Bu növ xalçalar da şan-şöhrət qazanmışdılar. Avşar ulusu həm çöl, həm də el dönməində tutarlı mədəniyyət nümunələri yaratmışdır və bu mövzudan müəyyən dərəcədə bəhs olunmuşdusa da məqsədimiz bütün bu cəhətlərə ayrıntılı və ciddi fikir verməkdir.

Oğuz-Türkman tayfası Avşar öz izlərini Türk Dünyası xəritələrində saxlamaqdadır. Xocavənd (Qarabağ) rayonu ərazisində Qaracüq dağı ətəyində tarixi ərazi – Avşar qəbristanlığı var. Düz Qırıxlı Tovuzda kənd, Ucar ray. Alpi kəndi, Əhmədli kəndi (Abşeronda) Ağcabədiyə bağlı Ovşar kəndi, Ermənistanda kənd adı, Türkmənistanda Balkan vilayətinə bağlı kənd, Ləbab vilayətində Ovşarlıq adlanan ərazilər, Qaramanlı – Salyanda kənd adları, Əhmətli Abşeronda, Bayat (Ağcabədi), Uzun Boyat (Şabran) Kemerevsk vilayətində Kuzbasa bağlı kənd), habelə Qırğızıstanda geniş yayılmışdır.

Türkiyədə Avşarların yayılma arealı çox genişdir – Ankara ili Balâ ilçesine bağlı mahalle, Afşar (Aksaray, Antalya, Konya Kütahya, Bolu, Kastamonu Bursa, Afyon Karahisar, Muğla, Amasya, Sivas, Aydın, Kahraman Maraş, İsparta Yenişehir, Sarıgöl, Manisa, Dinar ilçesine bağlı Afşar adlı köylər, həmçinin Balıkesirdə Koca Avşar köy adları dediklərimizə sübutdur. Anadolu coğrafiyasında Avşar tayfa birliyini təşkil edən – Gündüzlü (İnəgölə bağlı köy), Gündüzlü (Tekirdağ ilinə bağlı köy), Kırıklı (Adana, Osmanlıya, Gümüşxana, Ankara), Ustacılı (Samsun), Bayat (Konya, Balıkesir, Afyonkarahisar, Kütahya, Çorumda - Bayat Saray), İnallı (Nevşehir), Karaman (Bartın, Balıkesir, Amasya), Aynalı (Düzce, Kars), Alaplı (Zonguldak), Bekişli (Qaziantep, Uşak), Köseahmet (Erzurum) və s. yerləşim adları bu soyun güclü qollarını əks etdirir. Balkanlardakı Afşar tayfa qollarını təşkil edən Dulkadirli, Karamanlı, Danişmedlü və Bozuluslu oymaqları da üstünlük təşkil edir. Aydınlıq üçün qeyd edək ki, Balkanlar'dakı türk əhalisi içərisində Afşar boyuna mənsub insanlar əksəriyyət təşkil edir. Bu ailələr Karamanoğulları və Dulkadiroğulları bəyliklərinin Osmanlının köç siyasəti üzrə davamlı şəkildə 15-18-ci əsrlər arası köçürmə yoluyla Konya, Karaman, Adana, Mersin, Kahramanmaraş, Qayseri və Sivas torpaqlarından göndərilərək toplu şəkildə yerləşdirilmişlər.

Abşaran//Avşaran yarımadası adı rus tələffüzündə Apşeron şəklinə düşməklə Azərbaycanda böyük bir inzibati ərazini təşkil etməklə bərabər Apşeronskiy polk və Rusiyada bu addan doğan Kazak stanitsası, sonra şəhər adı olaraq da nümunələr yaratmışdır. Tarixinə baxıldıqda Rus ordu sistemində hərbi alayların şəhər adlarına bağlanması I Pyotr çağlarından başlaması məlumdur. 1724-cü ilin noyabr ayında Pyotr alayların daha polk komandiri polkovniklərin adı ilə deyil, onları təmin edən vilayət və şəhərlərin adları ilə adlandırılmasına sərəncam verdi (2, 47: 7,149). Müxtəlif memuar ədəbiyyatlarında, bədii, o cümlədən elmi qaynaqlarda qarşımıza çıxan belə adların sırasında türk yer adlarından doğan alay adları: Axtırskiy polk, Tenginskiy polk, Balaklavski polk, habelə Saratov, İsmayıl, Kremençuk, Temiryük, Kizlyar, Akkerman, Buqulma, Çembar, Navahi və s. kimi türk şəhər adları ilə yanaşı Azərbaycanla bağlı Karabağski polk, Zaqatalski, Şirvan polkları ilə bir sırada Apşeronskiy alayı da olmuşdur. Pyotrun 1722-23-cü il Xəzərboyu işğalçılıq yürüşündə iştirak etmiş və Abşeronda (Abşaran) yerləşmiş kazak polkuna verilən bu ad ilə kazak döyüşçüləri Krasnodar vilayətindəki (1794-cü ilə qədər əski adı Kara Su) 1863-cü ildə öz yaşayış yerlərinə bu adı vermişlər. (1, 240-241; 7,82; 10,159). Stanitsa böyüyərək 1947-ci ildə şəhər statusu almışdır. Beləliklə əsl türk torpaqları olan Kuban (Kuman) diyarında da bu yolla Avşar adı yaşamaqdadır.

Əldə etdiyimiz bu faktlar Afşarların yayılma coğrafiyalarını göstərməklə bizim o xəritəni çəkməmişə kömək edir. Biz isə indiyədək araşdırılmamış qalan türk mənşəli Avşar etnonimi adıyla keçən yer adlarının tarix, coğrafiya və dilçilik sintezində ilk dəfə olaraq tədqiq edilməsi işinin vacibliyini çatdırıb yetirmək istəyirik. Avşarların geniş coğrafiyada mövcudluğu faktlarını doğuran tarixi gerçəkliklə, onun siyasi şəraiti və s. ilə bağlı daha geniş məlumatın tamamı ilə yazımızda sizi tanış etməyimiz həmin məqsədlə, istəyimizlə bağlıdır.

Ədəbiyyat:

1. Азаренкова А.С., Бондарь И.Ю., Вёртышева Н.С. Основные административно-территориальные преобразования на Кубани (1793-1985 гг.). — Краснодар: Краснодарское книжное издательство, 1986.
2. Александр Пушкин. История Петра I, Издательство: Родина, Москва, 2021
3. Ənvər Çingizoglu, Aydın Avşar. Avşarlar, “Şuşa”, Bakı, 2008
4. Faruk Sümer. Afşarlar – İranda höküm sürmüş Bir Türk Hanedanı – Türk Dünyası Araştırmaları dergisi, İstanbul, 1986, №41, s.125-133
5. Faruk Sümer. Oğuzlar. Türkmenler. Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1972
6. İbrahim Kafesoğlu. Harezmsəhlar-Karakoyunlular-Akkoyunlular. “Türk Dünyası El Kitabı” s. 337-350. – Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 1992.
7. Minaxanım Təkləli. Rus dilində türk sözləri Nurlar nəşriyyatı, Bakı, 2006
8. Поспелов Е.М. Географические названия Московской области: Топонимический словарь. Профиздат, Москва, 2008
9. Roza Eyvazova. Əfqanıstanda türk mənşəli toponimlər, Elm nəşriyyatı, Bakı, 1995
10. Sadık Bilge. Osmanlı Devleti ve Kafkasya, İstanbul, Eer yayınları, 2005.

Об этнониме авшары

Резюме

Авшары (абшары, афшары, овшары, ефшары), упоминающиеся в источниках как великий тюркский народ, входящий в двадцать четыре древнейших огузских племенных союза, — появление на исторической сцене и история ее развития, а также в качестве ареалов распространения наша цель, поставленная в нашей исследовательской статье, — описать географию их распространения, которую мы хотели реализовать путем обучения. Авшары принадлежат к большой нации - тюркскому этносу и по особенностям своей культуры, языка (диалекта) считаются субэтнической группой азербайджанских тюрков, туркмен и анатолийских тюрков. Огузо-туркманское племя авшар сохраняет свои следы на картах тюркского мира: Топонимы Авшара и родственные им родовые названия на землях Азербайджана в Иране, Афганистане (под Кабулом), крупных провинциях Туркмении, Турции, Азербайджане, историческом Западном Азербайджане (Армении), Киргизии, стране Алтай, а также названия родов связанные с ним, указывают на существование авшаров - этих древних тюркских родов на тех территориях.- факты, которые не сотрутся из истории.

Ключевые слова: Авшары, тюрк, огуз, племя, Анатолия, туркмен.

About avshar ethnonym

Summary

The Avshars (Abshars, Afshars, Ovshars, Afshars), who are mentioned in the sources as a large Turkic people included in the twenty-four oldest Oghuz tribal alliances — the appearance on the stage of history and the history of its development, as well as the distribution areas, our goal set in our research article is to describe the geography of their distribution. we wanted to implement by learning. Avshars belong to a large nation - Turkic ethnos, and according to the characteristics of their culture, language (dialect), they are considered as a sub-ethnic group of Azerbaijani Turks, Turkmens, and Anatolian Turks. The Oghuz-Turkman tribe Avshar keeps its traces on the maps of the Turkic World: The place names of the Avshars in the Azerbaijani lands of Iran, in Afghanistan (under Kabul), in the large provinces of Turkmenistan, in Turkey, in Azerbaijan, in historical Western Azerbaijan (Armenia), in the Kyrgyz Republic, in the Altai country, and the names of the clans and lineages related to it, are the residences of the Avshars - these ancient Turkic clans. are facts that will not be erased from history.

Key words: Avshars, Turk, Oguz, tribe, Anatolia, Turkman